

**СТАН ТА ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ РИНКУ МОЛОКА СИРОВИНИ
ЖИТОМИРЩИНИ**

Проаналізовано сучасний стан ринку молока сировини Житомирської області. У розрізі складових елементів кон'юнктури ринку встановлено основні тенденції за період 2007-2011 рр. На основі проведеного аналізу визначено характерні проблеми та фактори негативного впливу на них, зокрема незадовільний стан економічної стійкості дрібних виробників на ринку молока. Розглянуто роль держави у функціонуванні суб'єктів ринкових відносин.

Постановка проблеми

У ринкових умовах основною метою усіх суб'єктів господарювання є отримання прибутку в максимальному розмірі при оптимальних витратах та за умов такого рівня ціни, який забезпечуватиме необхідну рентабельність. Внаслідок трансформаційних процесів в аграрній сфері економіки України відбулися зміни в механізмі ціноутворення на сільськогосподарську продукцію, що призвело до відповідних наслідків стосовно учасників ринку. Економічна діяльність на селі визначається необхідністю виробляти те, що можна швидше продати й одержати за це необхідний прибуток. Таким чином, економічні процеси в агросфері стали далекими від об'єктивних ринкових законів: виробники, які отримували за свою продукцію ціну, не сумісну із вартістю вкладених у виробництво ресурсів, втрачали ефективність економічної діяльності, а разом із тим втрачалася ефективність функціонування усєї галузі. З огляду на це, існує необхідність державного втручання, з метою якщо не постійної, то хоча б тимчасової підтримки з метою стабілізації ринкових умов для виробників.

Наразі пріоритетним завданням ефективного функціонування аграрного ринку та забезпечення продовольчої безпеки держави є сприяння й підтримка локальних продуктових ринків. Серед усєї їх сукупності особливо важливим є ринок молока, адже молоко сировина використовується для виготовлення великої сукупності необхідних для споживання продуктів. Виходячи з цього, забезпечення ефективного розвитку ринку молока є актуальним завжди.

Наразі виробництво молока в Україні має ряд проблем, зокрема, малу кількість високотоварних спеціалізованих підприємств із виробництва молока сировини, недосконалість виробничих процесів (низька якість продукції, використання застарілих технологій виробництва, зберігання та транспортування молока, низька продуктивність корів молочного напрямку). Ці проблеми є

причиною нестабільної ситуації у продовольчій безпеці країни і особливо гостро постають у контексті членства нашої держави у СОТ.

Аналіз останніх досліджень та постановка завдання

Питання формування економічних взаємовідносин на ринку молока та дефіциту сировини знайшли своє відображення у працях О. М. Шпичака [17], М. М. Ільчука [15], С. В. Васильчака, М. П. Пархомця, М. В. Калінчика, П. Т. Саблука й інших дослідників. Роботи даних науковців також стосуються особливостей функціонування особистих селянських господарств на ринку виробництва агропродукції, що особливо важливо, враховуючи їх частку у загальному виробництві молока. Водночас, парадоксальною є ситуація, коли в умовах ринкової економіки основним виробником молока є господарства, у яких відсутні механізми для збільшення товарного виробництва, підвищення його якості та рівня товарності, і, відповідно до чинного законодавства, діяльність яких не відноситься до підприємницької (ЗУ «Про особисте селянське господарство» [1]).

Метою дослідження є детальне висвітлення та аналіз стану ринку молока за основними складовими ринкової кон'юнктури.

Об'єкт та методика дослідження

Об'єктом дослідження є розвиток та стан ринку молока сировини Житомирської області.

Основою дослідження є фундаментальні положення загальної теорії ринку, аграрної економіки, сталого економічного розвитку та державного регулювання. У процесі аналізу стану ринку молока використовувалися загальні та спеціальні методи: монографічний (при вивченні та аналізі ефективності господарської діяльності агроформувань Житомирської області), економіко-статистичний (при аналізі та оцінці попиту та пропозиції), графічний (для ілюстрації досліджуваних процесів та явищ), абстрактно-логічний (при аналізі державної підтримки та формуванні висновків і рекомендацій).

Інформаційну базу даного дослідження становлять наукові публікації вітчизняних і зарубіжних вчених, дані Державного комітету статистики України, Головного управління статистики у Житомирській області, Головного управління агропромислового розвитку ЖОДА, результати власних досліджень.

Результати дослідження

Починаючи з 90-х років, основними виробниками молока сировини в області стали дрібні господарства населення, котрі останні 10 років виробляють більше 80 % продукції (рис. 1). За таких умов вкрай складною стає можливість забезпечення виробництва якісної продукції, що можливо, як показує зарубіжний досвід, у великих спеціалізованих підприємствах з використанням найновіших досягнень науки і техніки.

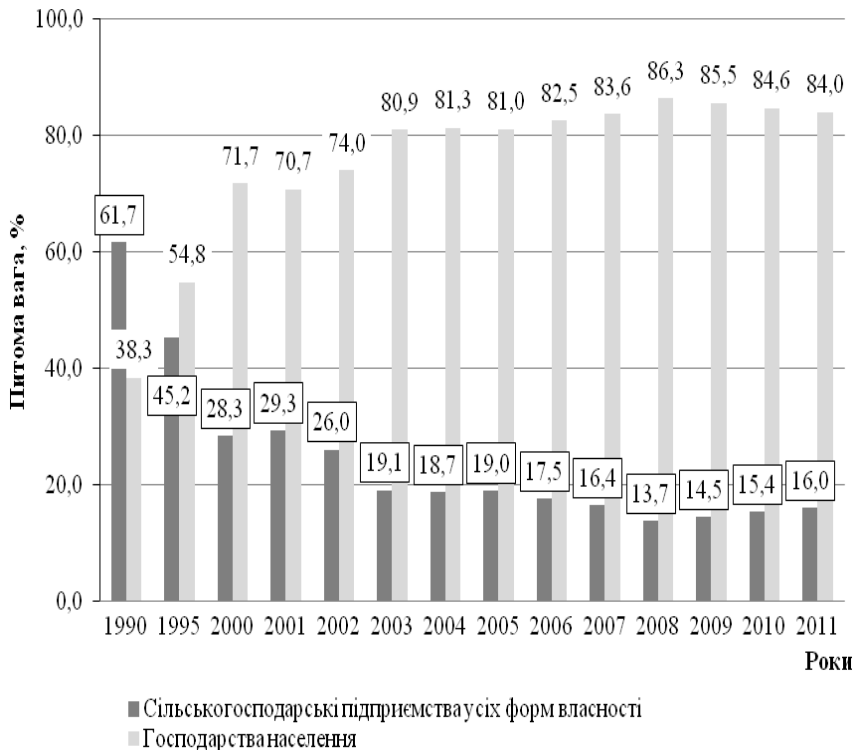

Рис. 1. Структура валового виробництва молока за категоріями господарств Житомирської області, %

Джерело: побудовано за даними Головного управління агропромислового розвитку ЖОДА [10] та держ. статистики [14].

За роки незалежності стан виробництва молока сировини зазнав великих змін, передусім, у валовому виробництві молока: не дивлячись на збільшення об'ємів виробництва у ОСГ. (на 48,5 тис. т), відбулося його катастрофічне зниження у сільськогосподарських підприємствах за останні 20 років – з 693 до 89,6 тис. т, або на 87,1 %. Водночас, постійний ріст продуктивності корів як у господарствах населення, так і у агроформуваннях (61,3 та 6,1 %, відповідно,) не забезпечує відновлення колишніх масштабів виробництва, тому головною проблемою залишається постійне скорочення поголів'я корів молочного напрямку: у господарствах населення скорочення відбулося на 31 %, сільськогосподарських підприємствах – на 87,8 %, або на 213,2 тис. голів (табл. 1).

Таблиця 1. Виробництво молока, продуктивність та поголів'я корів у господарствах населення і сільськогосподарських підприємствах Житомирської області

Виробники	1990 р.	1995 р.	2000 р.	2005 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2011 до 1990 рр.	
								+/-	%
Виробництво молока, тис. тонн									
Сільськогосподарські підприємства	692,9	389,7	186	138,9	87,1	88,3	89,6	-603,3	12,9
Господарства населення	431	472,1	470,3	593	515,3	489,5	479,5	48,5	111,3
Чисельність поголів'я корів на кінець року, тис. гол.									
Сільськогосподарські підприємства	242,8	223,4	134,3	69,2	39,4	30,6	29,6	-213,2	12,2
Господарства населення	151,8	175	166,8	145,8	112,2	107,9	104,7	-47,1	69
Продуктивність корів, кг									
Сільськогосподарські підприємства	2853,8	1744,4	1385	2007,2	2210,7	2885,6	3027	173,2	106,1
Господарства населення	2839,3	2697,7	2819,5	4067,2	4592,7	4536,6	4579,8	1740,5	161,3

Джерело: розраховано за даними Головного управління агропромислового розвитку ЖОДА [10] та держ. статистики [14].

Станом наразі потужність молокопродуктового комплексу Житомирщини є дуже низькою. Виробництво молока продукції забезпечується діяльністю господарств населення, які мають низький ресурсний потенціал і нестійкі умови для подальшого стабільного підтримання продовольчої безпеки держави. Однак, не дивлячись на це, потужності молокопродуктового комплексу забезпечують нинішні потреби населення у споживанні молока та молокопродуктів (рис. 2).

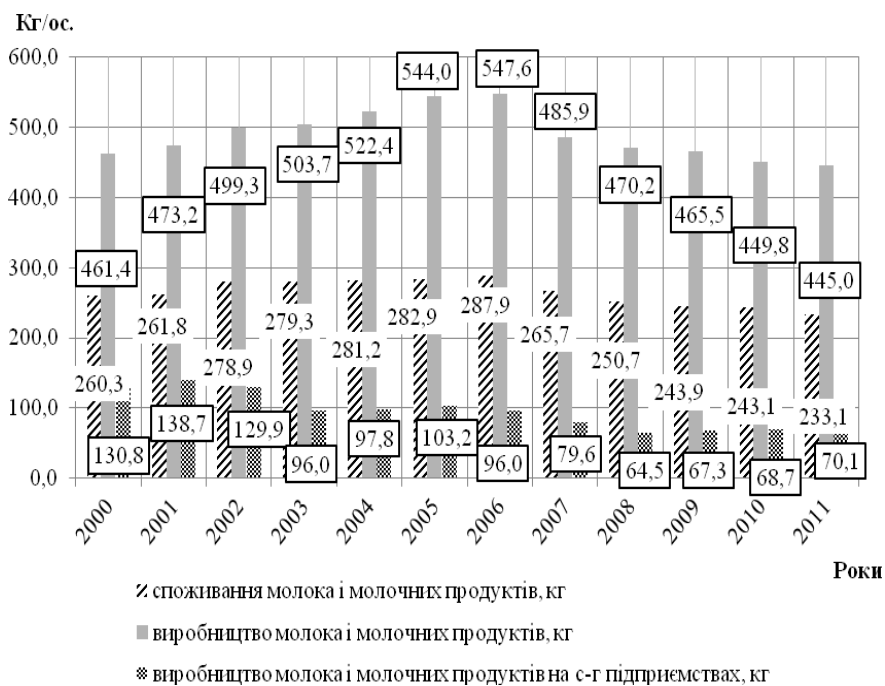

Рис. 2. Виробництво та споживання молока на одну особу у Житомирській області, кг

Джерело: побудовано за даними Головного управління агропромислового розвитку ЖОДА [10] та держ. статистики за даними [8, с. 15], [14].

За даними Держкомстату, на одну людину у Житомирській обл. в рік припадає 264,1 кг спожитого молока, що менше за встановлену МОЗ України норму, яка становить 282 кг [12]. Поряд із цим, частка виробленого молока у сільськогосподарських підприємствах у структурі спожитого молока становить 36 %, тобто 95,2 кг на особу в рік. Це свідчить про те, що у структурі спожитого молока більшу частку займає молоко господарств населення, яке поступається у якості продукції спеціалізованих агроформувань.

Низька якість виробленого молока також підтверджується показниками реалізації: протягом останніх років частка реалізованої продукції переробним підприємствам у господарствах населення становить не більше 40–50 %, що свідчить про небажання закупувати сировину, яка не відповідає встановленим нормам якості. Водночас сільськогосподарські підприємства збувають більше 70–85 % виробленого ними молока, що підтверджує перевагу спеціалізованого технологічного виробництва (табл. 2).

Таблиця 2. Частка реалізованого переробним підприємствам молока господарствами Житомирської області, %

Роки	1990	1995	2000	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Сільськогосподарські підприємства усіх форм власності	99,8	96,1	71,5	92,6	93,7	95,3	95,0	73,5	85,1
Господарства населення	0,0	7,1	20,1	36,8	47,2	39,8	29,9	-*	26,1

*Відсутні дані за господарствами населення за даний рік

Джерело: розраховано за даними Головного управління агропромислового розвитку ЖОДА[10] і держ. статистики[14].

За результатами 2011 р., частка реалізованого молока переробним підприємствам у структурі валового виробництва господарств населення складає 26,1 %, крім того, 25,9 % продається на ринках, а 47,5 % використовується для власного споживання. Такі показники свідчать про специфіку ведення виробничої і збутової діяльності домогосподарствами, а саме те, що власне споживання займає менше половини виробленої продукції (рис. 3). Таким чином, задоволення особистих потреб шляхом виробництва відходить на другий план, в той час як реалізація виробленої продукції є джерелом доходів, а разом із тим основною метою функціонування господарств населення.

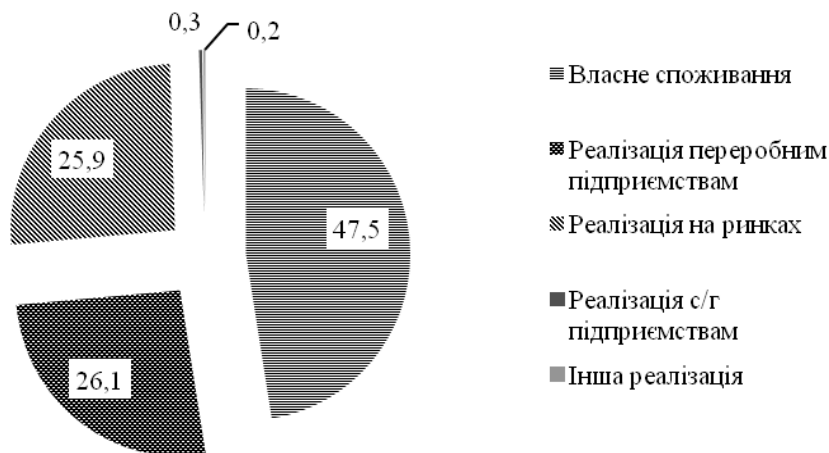

Рис. 3. Канали використання молока особистими господарствами населення у 2011 році, %

Джерело: побудовано за даними Головного управління агропромислового розвитку ЖОДА [10].

Реалізація молока для подальшої переробки господарствами населення Житомирської обл. здійснюється через 685 молокоприймальних пунктів [11]. За даними Інституту сільського господарства Полісся, з 559 досліджених молокоприймальних пунктів далеко не всі відповідають встановленим ветеринарним та санітарним вимогам: так, лише 91 % (511 пунктів) є електризованими, 73 % (408 пунктів) мають необхідне холодильне обладнання для зберігання молока, 66 % (368 пунктів) мають окремий відділ для зберігання молока, 42 % (232 пункти) – окремий відділ для приймання молока, 26 % (147 пунктів) мають відділ санітарної обробки молочного посуду, близько 31 % пунктів мають необхідне устаткування для вимірювання температури, жирності, кислотності молока та вмісту у ньому білка [2]. Такий низький відсоток оснащеності молокоприймальних пунктів свідчить про порушення вимог прийому, оцінки та зберігання молока і, як наслідок, маємо низьку якість сировини, виробленої господарствами населення.

Наразі попит на ринку молока сировини сформований, переважно, переробними підприємствами Житомирської області, а також Вінницької, Хмельницької, Київської, Волинської, Полтавської, Львівської областей тощо. Найбільшим покупцем молока є ПАТ «Житомирський маслозавод»: за 2011 рік даний виробник молокопродукції вів закупку у 76 сільгосп підприємств та через 126 молокоприймальні пункти у ОСГ. Також, у господарств населення та підприємств області закупають молоко переробні підприємства області, як ДП «Нов.-Волинський СК», ВАТ «Андрушівський маслосирзавод», Рихальський завод сухого молока, ДП «Молочний завод», ТОВ «Молочна фабрика Рейнфорд», ПАТ «Галіївський маслозавод ім. В.Ф. Мазуркевича». Серед підприємств інших областей на території Житомирщини закупають молоко: ПАТ «Дубне молоко», ПрАТ «Галичина», ТОВ «Білогір'я молокопродукт», Хмельницька область; Літинський маслозавод, Вінницька обл.; ПАТ «Яготинський маслозавод», Київська область; ТОВ Білоцерківський молокозавод; ПАТ «Галактон» м. Київ, «Славутський молокопереробний завод»; ПАТ «Шлях України», м. Біла Церква; філія «Полонський МПЗ»; ППКФ «Прометей»; ДП «Старокостянтинівський МЗ»; Радивилівмолоко; Канівський МСЗ; «Клуб сиру», м. Канів, Гадячсир, Полтавська область тощо.

Динаміка обсягів реалізованого молока за останні 5 років за матеріалами сільськогосподарських підприємств області (табл. 3) відображає дві тенденції: зростання ціни реалізації (у 1,8 раза) та скорочення обсягів реалізації молока с.-г. підприємствами (на 17,5 %), причому, таке скорочення найбільше стосується реалізованої продукції за межі області (зменшення на 36 %).

Таблиця 3. Реалізація молока сільськогосподарськими підприємствами за 2007–2011 рр., т

Показники	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2011 р. до 2007 р.	
						+,-	%
1	2	3	4		6	7	8
Ціна грн/т	1609	1878	1999	2786	2936,4	1327,4	182,5
Продано на переробні підприємства області	48943	41069	31798	42719	46734	-2209	95,5
Житомирський маслозавод	10169	7647	9481	21091	22183	12014	218,1
ДП «Молочний завод «Рейнфорд»	2740	1786	3378	2237	2595	-145	94,7
Андрушівський маслосирзавод	1640	2450	4348	6395	7413	5773	452
Галівський маслозавод	6229	4776	3790	1487	1840	-4389	29,5
Новоград-Волинський сиркомбінат	7941	5577	1345	641	680	-7261	8,6
ДП «Ружин молоко»	3858	6465	2088	5634	6234	2376	161,6
ДП «Еней», Романів	1591	1358	1287	2280	2453	862	154,2
Овруч, МКК	10880	8223	3761	0	0	-10880	0
ПП «РЕНЕТ», Любар	1819	1459	548	403	469	-1350	25,8
Коростишівський мол. завод	284	0	0	0	0	-284	0
Баранівський мол. завод	292	269	68	116	138	-154	47,3
«Норд – імпульс», Рихальськ	811	815	964	1091	1127	316	139
Брусилівський маслозавод	1	0	230	0	0	-1	0

Закінчення таблиці 3

1	2	3	4	5	6	7	8
«Радомілк», Радомишль	273	238	0	931	940	667	344,3
Бердичів-холод	59	6	0	0	0	-59	0
Корнин. сир	356	0	232	284	527	171	148
Приватні підприємці	0	0	278	129	135	-143	48,6
Продано за межі області	34258	26525	38105	21022	21932	-12326	64
ВСЬОГО по області	83201	67594	69903	63741	68666	-14535	82,5

Джерело: розраховано за даними Головного управління агропромислового розвитку ЖОДА [10].

За 2007–2011 рр. найбільше закуповували молока підприємства області: Житомирський молокозавод (22183 т), Андрушівський маслосирзавод (7413 т), ДП «Ружин-молоко» (6234 т), ДП «Молочний завод «Рейнфорд» (2595 т), ДП «Еней», Романів (2453 т). Незважаючи на зниження обсягів закупівлі молока по області, головні переробні підприємства, навпаки, збільшили цей показник: Андрушівський маслосирзавод у 4,5 раза, Житомирський молокозавод – у 2,2 раза, ДП «Ружин молоко» – у 1,6 раза, ДП «Еней», Романів – у 1,5 раза. Загалом, по області лише 7 переробних підприємств із 16-ти збільшили обсяги закупленого молока у сільськогосподарських підприємств.

За період 2006–2012 рр. в Україні тричі здійснювалися спроби встановити мінімальний рівень закупівельної ціни на молоко, шляхом прийняття відповідних положень КМУ (2006, 2010 та 2012 рр.) [4, 5, 6]. Так, за останні сім років рівень мінімальної закупівельної ціни за молоко 2-го сорту зріс у 2,2 раза (з 1 грн/кг у 2006 році до 2,2 грн за кілограм у 2012 р.). Розглянемо динаміку цін на молоко за 2009–2012 рр. за категоріями виробників у Житомирській області (рис. 4).

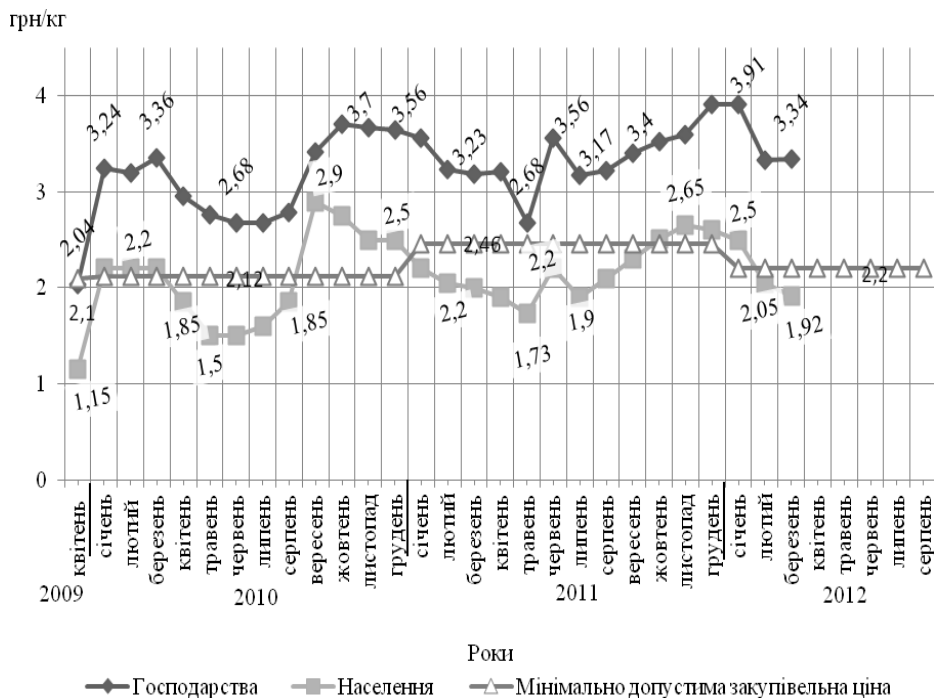

Рис. 4. Динаміка закупівельних цін на молоко у сільськогосподарських підприємств та населення Житомирської області за 2009-2012 рр.

Джерело: розраховано за Постановами КМУ [4], [5], [6] та за даними Головного управління агропромислового розвитку ЖОДА [10].

За період 2009–2012 рр. середня реалізаційна ціна на молоко у сільськогосподарських підприємствах області склала 3,24 грн за кілограм, що у 1,5 раза більше, ніж у селян (2,12 грн/кг) (рис. 4). Крім того, протягом року найбільше зниження цін на молоко припадає на кінець весни та впродовж літа, коли надої молока є більшими. Водночас, незмінним залишається поріг мінімальної ціни, яку встановлює КМУ, і якою, попри все, нехтують переробники. Введення цінових обмежень, передусім, спрямоване на економічний захист виробників молока, проте такі заходи допоможуть не всім, адже не всі малі переробники будуть здатні підвищувати витрати на сировину й залишатися при цьому конкурентоздатними. Однак, у таких обмежень більше позитиву, оскільки держава захищає стратегічно важливих виробників молока від несподіваних знижень ціни переробними підприємствами, які спричинюються як внутрішніми факторами (зниженням попиту, сезонністю), так і зовнішніми (ембарго на ввезення молокопродукції та ін.).

Введення мінімальної закупівельної ціни є не єдиним напрямком державної підтримки виробників молока. З метою збереження чисельності поголів'я худоби, Кабміном впроваджено дотації за утримання та збереження молодняка ВРХ господарствами населення. Так, відповідно до постанови КМУ № 246 від 02.03.11 р. та змінами до неї постановами № 342 від 23.04.12 р. та № 593, 25.06.12 р., дотація за молодняка, який на момент подання фізичними особами досяг певного віку, становить у розмірі 250 гривень за голову віком від 3 до 5 місяців, 500 гривень – від 6 до 8 місяців, 750 гривень – від 9 до 11 місяців, 1000 гривень – від 12 до 15 (включно) [3]. За даними Управління агропромислового розвитку ЖОДА, на території області з 22377 голів молодняка віком до 15 місяців отримано паспортів та ветеринарних карток на 17675 голів, з них, станом на кінець вересня 2012 р., виділено дотаційних коштів на 10465 голів, тобто на 47% від загальної кількості [10]. Таким чином, економічна захищеність та цільова підтримка ОСГ з боку держави спрямована на зниження темпів скорочення поголів'я ВРХ молочного напрямку, а разом із тим має забезпечити стабільну кількість молока сировини.

Кошти, спрямовані на дотації виробникам, виділяються із спеціального фонду державного бюджету за бюджетною програмою “Державна підтримка галузі тваринництва”. За цією програмою здійснюється також часткове відшкодування вартості закуплених корів, відшкодування відсоткової ставки за кредитами, залученими на будівництво і реконструкцію тваринницьких ферм й комплексів, придбання технологічного обладнання та механізмів, вартості будівництва та реконструкції тваринницьких ферм і комплексів й підприємств з виробництва комбікормів тощо.

Згідно з постановою Кабінету Міністрів України від 2 березня 2011 року, № 246, запроваджено фінансову підтримку господарств населення у вигляді компенсації понесених витрат за закуплену нову установку індивідуального доїння вітчизняного виробництва. Серед головних умов, які висуваються до власника худоби такі: утримування господарем не менше трьох дійних корів, ідентифікація та реєстрація їх у встановленому законом порядку й придбання установки вітчизняного виробництва. Незалежно від вартості доїльного апарата, держава компенсує не більше 5000 гривень за одиницю техніки.

За даними газети «Рідне село», у держбюджеті – 2012 р. на часткове відшкодування фізичним особам витрат на закупівлю установки індивідуального доїння закладено 15 млн грн. Станом на 1 вересня поточного року 10,2 млн грн уже нараховані 2355 селянам, які подали заявки, на руки отримано понад 3 млн грн [13], що свідчить про погане виконання державної програми: за 8 календарних місяців отримано тільки 20 % коштів. Станом на 24 вересня поточного року господарствами населення Житомирської області закуплено 64 установки індивідуального доїння, за які держава, зі свого боку, компенсує

ОСГ 260,04 тис. грн [10], така кількість є дуже малою, враховуючи кількість домогосподарств-власників ВРХ (близько 7,5 тис.).

Висновки та перспективи подальших досліджень

На основі проведеного аналізу можна зробити певні висновки. Наразі на ринку молока спостерігається ряд характерних особливостей та закономірностей: скорочення поголів'я ВРХ молочного напрямку та зростання продуктивності худоби, низька якість продукції через недосконалі та застарілі умови виробництва, низька закупівельна ціна у ОСГ, на встановлений ціновий мінімум на молоко сировину.

Так, за останні 20 років виробництво молока в області скоротилося на 555 тис. тонн, тобто на 50,6 %: у господарствах населення виробництво зросло на 11,3 %, а сільськогосподарських підприємствах знизилося на 87,1 %, з 693 до 89,6 тис. т. Падіння валового виробництва, передусім, пов'язане з постійним скорочення поголів'я корів молочного напрямку, яке відбулося у всіх категоріях господарств: у населення скорочення відбулося на 31 %, а сільськогосподарських підприємствах – на 87,8 %.

Низькою є товарність молока у господарствах населення: реалізовується 52,5 % виробленого молока, лише 26,1 % йде на переробні підприємства. Причиною цього є низька якість продукції, відсутність необхідних умов заготівлі, несприятлива цінова ситуація. Поголів'я худоби постійно скорочується, адже низькі доходи, недостатній обсяг активів не дозволяють здійснювати хоча б просте відтворення. Все це формує хитке положення господарств населення, деградацію їх як форми виробництва, а разом із тим погіршується продовольча забезпеченість молоком у регіоні.

Через несправедливі ринкові переваги між суб'єктами ринку молока державою здійснюється підтримка виробників шляхом запровадження мінімальної ціни закупівлі молока, в рамках програм субсидування здійснюються виплати на утримання та зберігання молодняку віком до 15 місяців, виплачуються компенсації за купівлю апаратів доїння. Водночас, невирішеною залишається проблема діяльності молокоприймальних пунктів, які неякісно виконують покладені на них функції прийому, аналізу та зберігання молока. І найголовнішим є те, що проблеми виробничого та соціального характеру на селі потребують вирішення протягом довго- та середньострокової перспективи, враховуючи при цьому обмеження щодо державної підтримки країн-учасниць СОТ.

Необхідним для виходу на новий рівень розвитку галузі молокопродуктового виробництва є перехід до спеціалізованого високотоварного виробництва: кооперація господарств населення, фермерських господарств, ефективно управління спеціалізованими сільськогосподарськими підприємствами.

Поряд із цим, основним завданням державної підтримки сільськогосподарських виробників є досягнення їх фінансової стабільності, створення умов для розширеного відтворення виробництва, забезпечення конкурентоспроможності продукції та продовольчої безпеки країни, нарощування експортного потенціалу. Молоко було і є одним із найважливіших продуктів, який формує продовольчу безпеку країни, тому формування державної підтримки виробництва молоко-сировини та організація цивілізованого аграрного ринку, його законодавче забезпечення дасть змогу запровадити економічно ефективний механізм функціонування молокопродуктового підкомплексу з цивілізованими ринковими правилами гри, при умові виходу з кризи всієї національної економіки.

За результатами проведеного аналізу, об'єктом подальших досліджень буде діяльність особистих селянських господарств, а саме – пошук напрямів трансформації господарств населення у спеціалізовані та економічно стійкі агроформування з виробництва молоко сировини. З огляду на реальний статус ОСГ як основного виробника молока, є необхідним розробити нормативні витрати з метою визначення собівартості виробництва домогосподарств. Актуальним залишається функціонування діючого механізму державної підтримки виробників молоко сировини, а саме – його удосконалення та розробка нових напрямків підтримки на шляху удосконалення виробничої інфраструктури на селі з врахуванням сучасних вимог СОТ.

Література

1. Про особисте селянське господарство: Закон України/ Електронний ресурс – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/742-15>
2. Про затвердження ветеринарних та санітарних вимог до пунктів закупівлі молока від тварин, які утримуються в особистих селянських господарствах. Наказ Державного департаменту ветеринарної медицини / Електронний ресурс – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0337-02>
3. Про затвердження Порядку використання сум податку на додану вартість, сплачених переробними підприємствами до спеціального фонду державного бюджету: Постанова Кабінету Міністрів України / Електронний ресурс – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/246-2011-%D0%BF>
4. Про затвердження мінімально допустимого рівня цін на молоко на 2012 рр.: Постанова Кабінету Міністрів України / Електронний ресурс – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/807-2012-%D0%BF>
5. Про затвердження мінімально допустимого рівня цін на продукцію тваринництва на 2010 рік: Постанова Кабінету Міністрів України / Електронний ресурс – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1248-2009-%D0%BF>

6. Про затвердження мінімально допустимого рівня цін на молоко і вершки на 2006 рік: Постанова Кабінету Міністрів України / Електронний ресурс – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1003-2006-%D0%BF>
 7. Про затвердження мінімально допустимого рівня цін на продукцію тваринництва на 2011 рік. Проект постанови Кабінету Міністрів України / Електронний ресурс – Режим доступу: <http://170820.minagro.web.hosting-test.net/page/?10673>
 8. Баланси та споживання основних продуктів харчування населенням України: статистичний збірник / за ред. *Н. С. Власенко*. – К.: Державна служба статистики України, 2012. – 54 с.
 9. В Україні вперше запроваджується мінімальна закупівельна ціна на продукцію тваринництва/ Електронний ресурс – Режим доступу: <http://www.velikijhutir.cherkassy.ua/today/selo.php>
 10. Дані (звіт) Головного управління агропромислового розвитку Житомирської обласної державної адміністрації за 2007–2012 рр.
 11. Дані Поліського зонального науково-дослідного центру продуктивності агропромислового комплексу.
 12. Добова норма споживання молока становить 750 мл — головний дієтолог МОЗ [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://milkua.info/uk/news/4204/>
 13. Мінагрополітики продовжує компенсувати селянам придбання доїльних апаратів [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://agronews.in.ua/node/16639>
 14. Статистичний щорічник Житомирської області за 2009 рік. / за ред. *Л. О. Рижкової*. – Ж.: Головне управління статистики у Житомирській області, 2010. – 479 с.
 15. *Ільчук М. М.* Ефективне функціонування молокопродуктового під комплексу України / *М. М. Ільчук*. – К.: Нічлава, 2004. – 312 с.
 16. *Чепуль Ю. В.* Формування та функціонування економічного механізму в молочному скотарстві: лекція / *Чепуль Ю. В., О. І. Гуторова* / Харк. нац. аграр. ун-т ім. В.В. Докучаєва. – Х.: ХНАУ, 2009. – 41 с.
 17. *Шпичак О. М.* Особисті підсобні господарства України – аналіз витрат та ефективності виробництва видів сільськогосподарської продукції / *О. М. Шпичак, П. Т. Саблук, В. П. Ситник*, [та ін.] / УААН; Інститут аграрної економіки / за заг. Ред. *О. М. Шпичака* – К.: ІАЕ, 2001. – 236 с.
-
-